

Din Eğitimi Politikaları Açısından Batı'da Yaşayan Türklerin Dini Çoğulculuk Algısı

Yrd. Doç. Dr. Banu GÜRER*

Öz: Küreselleşen dünyanın en önemli özelliklerinden biri çoğulculuğun öne çıkarılmasıdır. Sosyal hayattan siyasete, kültürel hayattan ekonomiye kadar hayatın hemen her alanında önem atfedilen çoğulculuğun en çok tartışıldığı sahalardan biri ise şüphesiz dindir. Özellikle farklı din ve kültürlerle bir arada barış içerisinde yaşayabilmek adına önemsenen bu kavram, farklı dinlerle birlikte yaşama tecrübesine sahip olmaları, buldukları toplumla bütünleşebilmek açısından beklenen yurtdışındaki Türkler için ayrıca önem kazanmaktadır. Bu noktadan hareketle, çalışmamızda yurtdışında yaşayan Türklerin dini çoğulculuk algılarını, bu kavrama dair bilgilerini ve farklı dinlere mensup kişilerle iletişimlerinin niteliğini, çoğulculuk kavramı ışığında tespit etmeye çalıştık. Sonuçlar doğrultusunda özellikle Türkiye'deki din eğitimi politikalarının bir yansıması olan müfredatların, buradaki Türklerin ihtiyaçları doğrultusunda nasıl geliştirilebileceğini tartışmaya gayret ettik. Faydalı olmasını temenni ediyoruz.

Anahtar Kelimeler: Din Eğitimi, Dini Çoğulculuk, Göç, Din Eğitimi Politikaları.

Perception of Religious Pluralism of Turks Who Live in Western Countries in Context of Religious Education Politics

Abstract: Main feature of Global World is expression of pluralism. Religion is one of area which pluralism is being discussed related with it besides social life, politics, cultural life and economics etc. Pluralism is considered important to be able to live together with different religions and culture peacefully. It's also considered important for Turks who live in foreign countries and are expected to be integrated into societies of these countries. From this point of view, in our research, we tried to understand perception of religious pluralism of Turks who live in Western countries, their knowledge on concept of religious pluralism and their relations of communication with different religious groups in context of pluralism. We also tried to discuss on development of curriculum of religious education for Turkish migrants considering results of our research and politics of religious education.

Keywords: Religious Education, Religious Pluralism, Migration, Politics of Religious Education.

Giriş

Batı'daki Türk varlığının yeni bir olgu olmadığı bilinen bir gerçektir. Bilhassa Osmanlı'nın fetihleri takiben izlediği nüfus politikaları başta Balkanlar olmak üzere Avrupa'nın birçok bölgesine Türklerin yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Bunun neticesinde Osmanlı sonrasında dahi yine başta Balkanlar'da olmak üzere Batı'da varlığını devam ettiren ciddi bir Türk nüfusundan bahsetmek mümkündür.

* Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi

Tarihi sürecin yanında özellikle 1960'dan itibaren Avrupa'ya yoğun bir Türk göçü söz konusu olmuştur. Göçmenlerin göç etmelerinin başlıca sebebinin iş bulmak ve buna bağlı olarak hayat şartlarını yükseltmek olduğu dikkati çekmektedir. Genellikle geri dönüş planıyla gerçekleştirilen bu göçler, özellikle 70'lerden itibaren göçmenlerin büyük bölümünün göç ettikleri Avrupa ülkelerinde yerleşmeleri ve bu ülkelerin vatandaşlık hakkını almalarıyla neticelenmiştir.¹ Bu durum, Türklerin yaşadıkları ülkelerin sosyal, ekonomik, kültürel ve politik hayatlarıyla bütünleşebilme meselesini de ortaya çıkarmış bulunmaktadır.

Amerika'daki Türk varlığının geçmişinin XIII. yüzyıla kadar dayandığına dair rivayetler olmakla birlikte, kitlesel göçlerin XIX. yüzyılda başladığı görülmektedir.² Cumhuriyet'in ilk yıllarıyla beraber özellikle eğitim ve daha iyi iş imkanlarına kavuşma amacıyla gerçekleştiği görülen bu göçlerin de geri dönüş planıyla yapıldığı ancak 50'lerden sonra³ ve özellikle 60'larda daha ziyade eğitilmiş ve profesyonel kişilerin kalıcı olarak göç ettikleri dikkati çekmektedir.⁴ 80'lerden itibaren göç edenlerin sayısı diğer dönemlere oranla ciddi biçimde artış göstermektedir.

Göç olgusunun en önemli problemlerinden biri sosyal bütünleşmedir. Göç edenlerle göç edilen toplum arasında sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi problemi, pek çok ülkenin "göçmen sorunu" bağlamında ele aldığı, tartıştığı ve çözüme yönelik olarak politika belirlediği bir husustur.⁵

Sosyal bütünleşme söz konusu olduğunda, "din" bu sürecin en etkili ve belirleyici unsuru olarak dikkati çekmektedir. Zira din, sosyal bütünleşme sürecini etkileyen "kimlik" algısını şekillendirir. Buna bağlı olarak din eğitiminin niteliği, kimlik algısının oluşmasında belirleyici bir rol oynamaktadır. Bu durum ülkelerin din eğitimi politikalarını da etkilemektedir.

1 <http://www.mfa.gov.tr/the-expatriate-turkish-citizens.en.mfa> (10.05.2012)

2 Türklerin Amerika'ya göç sürecini Özcan Güngör üç döneme ayırmaktadır: Birinci Dalga (1820-1950; Osmanlı Türkleri ve aileleri); İkinci Dalga (1950-1980; Profesyoneller); Üçüncü Dalga (1980 ve günümüz; Karma ve muhafazakar grup). Detaylı bilgi için bk. Özcan Güngör, "Amerika'da Türkler ve Türklerin Dini Kurumsallaşmaları Açısından Camiler", *Ekev Akademi Dergisi*, C. 25, S. 47, Erzurum: 2011, ss. 86 - 92.

3 José Casanova, 50'lerde söz konusu olan "misafir işçiler (guest-workers)" programının, özellikle az gelişmiş ülkelerden (Türkiye'yi de aralarında saymaktadır) gelen göçmen işgücünün artışıyla başladığını ifade etmektedir. José Casanova, "Immigration and the New Religious Pluralism: A EU/US Comparison", (Basılı tebliğin yer aldığı kaynak: *Conference on "The New Religious Pluralism and Democracy"*, Georgetown University, April 21-22, 2005) Erişim: http://www.ipri.pt/eventos/pdf/Paper_CasANOVA.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2013)

4 1965'de düzenlenen göçmen yasasında yapılan düzenlemelerin de kalıcılık açısından etkili olduğunu söylemek mümkündür.

5 Konuyla ilgili olarak bk. İlhan Kaya, "Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına", <http://www.dicle.edu.tr/a/ilhankaya/Document/DCD%2019-Avrupalı%20Türkler.pdf> (Erişim Tarihi: 10.11.2013); Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, Ankara: USAK Yayınları, 2008.

Özellikle göçler neticesinde ülkelerin demografik yapılarında meydana gelen çeşitlilik, din eğitimi politikalarında “dini çoğulculuk” kavramının etkili olmasına yol açmaktadır. Zira farklılıklarla yaşama tecrübesinin nasıl şekillenmesi gerektiği hususunda “dini çoğulculuk” genellikle olumlu bir alternatif olarak değerlendirilmektedir. Nitekim 1970’lerden itibaren ama özellikle 1990’lardan sonra Avrupa’ya göç edenlerin sayısının hızla artması, sosyal bütünleşme açısından Avrupa ülkelerinin din eğitimi politikalarını çoğulculuk bağlamında ve olumlu yönde etkilemeye başlamıştır diyebiliriz.⁶

Peki, özellikle Batı’da gittikçe önem kazanan bir kavram olan dini çoğulculuk Batı’da yaşayan Türkler tarafından nasıl algılanmaktadır?

İşte bu sorudan hareketle Batı’da yaşayan Türklerin farklı dine mensup insanlarla ilişkileri ve kimlik algıları bağlamında “dini çoğulculuk” kavramına dair algılarını anlamak üzere gerçekleştirdiğimiz alan araştırmamızın bulguları, makalemizin konusunu oluşturmaktadır.

Bulgulara bağlı olarak söz konusu algı, hem kavramın teolojik ve felsefi bilgisine sahip olma hem de farklı dine mensup gruplarla iletişim kurma açısından değerlendirilecektir. Zira din eğitimi politikaları bağlamında son yıllarda önemle vurgulanan dini çoğulculuk kavramı hakkında, Batı’da yaşayan Türklerin bilgi sahibi olup olmadıkları, kavramla ilgili algının oluşumunda etken olan faktörleri anlayabilmek açısından önemlidir. Bunun yanında dini çoğulculuk kavramı farklı dine mensup insanlarla kurulan iletişimi de özellikle tutum bağlamında etkileyen bir kavramdır. Bir başka ifadeyle dini çoğulculuk farklı dinden insanlara karşı olumlu bir tutum geliştirmeyi hedeflemektedir. Bu tutumun Batı’da yaşayan Türkler tarafından hangi açılardan nasıl ortaya konulduğunu anlamak da, kavramla ilgili algının davranışa yansımaları bakımından önemlidir. Bu nedenle araştırmamızın bulguları bu iki temel perspektif etrafında değerlendirilecektir.

Araştırmamızın bulgularının daha iyi değerlendirilebilmesi için öncelikle dini çoğulculuk kavramına kısaca temas etmek yerinde olacaktır.

Dini Çoğulculuk Kavramı Nedir?

Felsefi bir kavram olarak “çoğulculuğun” (pluralism) literatüre girmesi 18. yüzyıla tekabül etmekle birlikte kavramın felsefi içeriğini oluşturan bakış açısının aslında coğrafi keşiflere kadar gittiğini söylemek mümkündür.⁷ Zira dini çoğulculuk kavramının doğuşunda, coğrafi keşifler neticesinde karşılaşılan farklı din ve kültürlerin “tamamen

⁶ İspanya örneğine dair gerçekleştirdiğimiz çalışmamızda, göç olgusunun artan göçmen sayısı ile birlikte göç edilen ülkelerin farklı dine mensup insanların din eğitimi almalarına imkan tanımlarında etkili olduğuna işaret etmiştik. Bk. Banu Güner, “İspanya’nın Eğitim Sistemi ve Din Eğitiminin Sistem İçerisindeki Yeri”, *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2008, Sayı:19, ss. 56 – 88.

⁷ Dini çoğulculuk kavramı gerek felsefi ve teolojik manası gerekse din eğitimi ile ilgili ve bu alandaki yaklaşımlar açısından hayli geniş bir kavramdır. Bu çalışmada ise konunun gereksiz yere uzamasına engel olmak amacıyla, kavramı geniş bir biçimde ele alıp değerlendirmekten ziyade, araştırmamızın kavramsal çerçevesini çizebilmek adına ana hatlarıyla tanımlanmaya çalışılacaktır.

yanlış” olarak adlandırılmayacaklarına dair hasıl olan görüşün önemli bir etkisi bulunduğu kabul edilmelidir.⁸ Bu görüş ile bu din ve kültürler “nasıl” yaklaşılacağı, bu dinlere karşı tavrın kapsayıcı mı dışlayıcı mı olunması gerektiği probleminin de tartışılmaya başlandığı görülmektedir.

Dini çoğulculuk kavramının ortaya çıkışının 18. ve 19. yüzyıllara dayandırılması, bu dönemlerde bilimsel alanda gerçekleşen ilerlemelere paralel olarak bazı bilim adamları tarafından “dinlerin mutlaklık iddialarının” sorgulanmaya başlanması sebebiyledir.⁹ Bilhassa tarih, antropoloji ve arkeoloji gibi sosyal bilimlerin, farklı dini tecrübelerde de içsel tutarlılık bulunduğu dair tespitleri dini çoğulculuk kavramının felsefi ve teolojik alt yapısını da hazırlamıştır.¹⁰ 19. yüzyılda eğitim politikası olarak dikkat çekmeye başlayan kavram, başta İngiltere ve Amerika olmak üzere, 50’lerden itibaren artan göçler neticesinde farklı dinlere mensup göçmenlerin dinlerinin de göz önüne alınması ve çoğulcu politikaların, din eğitimi alanında kendini göstermeye başlamasına vesile olmuştur.

Felsefi manada kelime anlamı ile çoğulculuk (pluralism) “her şeyin tek bir özdeği indirgenemeyeceği, her alan veya konuda pek çok değişik özdekten söz edilebileceği öğretisi”¹¹dir. Tekçiliğin (monism) yani “gerçekliği yalnızca bir özdeği indirgeyen metafiziksel (ontolojik) öğretisi”¹²nin zıddı manasına gelir.

Christian Wolff kavramı felsefe literatürüne soktuğunda onu monist ve düalist fikirlerin ayrımını yapmak üzere kullanmış olsa da daha sonra yukarıda ifade ettiğimiz üzere kavram ontolojik olarak farklılığın esas olduğunu savunan bir doktrin haline gelmiştir.¹³ Kant ile birlikte olumlu bir farklılık anlamı kazanan çoğulculuk, William James’in ortaya koyduğu “multifarious (çeşitli)” kavramı ile gerçeğin çok ve çeşitli olduğu düşüncesini ifade etmeye başlamış¹⁴; günümüzde de bu düşüncenin bir yansıması olarak hakikate tabiatı gereği tek bir yoldan değil, farklı yollardan da ulaşılabileceği anlayışı, çoğulculuk

⁸ Genel bir değerlendirme için bk. Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Bütüyük Değişme*, Çev. Erol Güngör, İstanbul 1981, ss. 23-47.

⁹ Adnan Aslan, “Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1998, s. 145.

¹⁰ Değerlendirme için bk. Gabriel Moran, “Religious Pluralism: A US and Roman Catholic View”, *Religious Pluralism and Religious Education*, Ed. Norma H. Thompson, Alabama 1988, ss. 40-42; Mustafa Köylü, “Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, Ed. Mustafa Köylü, İstanbul 2012, s. 51; Osman Zümürüt, “Avrupa’da Din Öğretimi ve Yeni Açılımlar”, Erişim: http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/369031808_20062201071.pdf, (Erişim Tarihi: 12.11.2013).

¹¹ Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2004, s. 45.

¹² Yıldırım, *a.g.e.*, s. 194. Çokçuluk, bir anlamda “”madde” ve “ruh” denen birbirine indirgenemez iki tözün varlığını savlayan metafiziksel öğretisi” manasındaki ikiciliğin (dualism) de zıddıdır. Yıldırım, *a.g.e.*, s. 104.

¹³ Köylü, *a.g.m.*, s. 48-49.

¹⁴ James’e göre çoğulculuk, mutlak anlayışını da ortadan kaldırmaktadır, “iyi-kötü” anlayışını da bu bağlamda sorgulatmaktadır. Bk. William James, “A Pluralistic Universe”, *Writings 1902-1010*, New York 1987, s. 640, 652.

teorisi haline gelmiştir.¹⁵

“Dini çoğulculuk” kavramı ise büyük dünya dinlerini, bir olan “nihai ve ilahi Hakikat’ın” değişik biçimlerde tasavvuru ve O’nun karşısında neler yapılabileceğinin birer örneği şeklinde ele alan yaklaşımı ifade etmektedir.¹⁶

Yani söz konusu kavram yeryüzündeki dini öğretilerden sadece bir tanesinin doğru veya mutlak hakikati içermediği, tüm dinlerde hakikate dair unsurlar bulunabileceği görüşünün ifadesidir.

Nitekim dini çoğulculuğun özellikle bugün için küresel bir din kuramı olarak geliştirilmesinde esas role sahip olduğu kabul edilen John Hick’in görüşlerinin temelinde de “evrenin dinsel açıdan müphemliği” fikri yatmaktadır.¹⁷ Zira ona göre insan aklı için evrende veya doğada Tanrı’nın varlığına ya da yokluğuna dair kesin deliller bulmak mümkün olmadığı gibi; doğa veya tarihten çıkarılarak teizm ya da naturalizme delil olarak ileri sürülen olgular da aslında hem naturalizm hem de teizm lehine yorumlanmaya müsaittir.¹⁸

Hick teizm veya naturalizm ya da diğer bir ifadeyle dinlilik veya dinsizlik arasında yapılacak tercihin “delilsiz rasyonel inanç”a dayandığını belirtmektedir.¹⁹ Zira ona göre bilginin temel kaynağı empirizmin tecrübeye dayalı yolu olup, güveneceğimiz en temel şey “bireysel deney ve tecrübelerimizdir”.²⁰ Dolayısıyla dini hayatın temelinde kişisel tecrübeler yer almaktadır.

Evrenin din bakımından müphemliği ve dini tercihin şahsi tecrübeyle söz konusu olabileceği anlayışı hakikat anlayışını da doğrudan etkileyen bir yaklaşımdır.²¹ Buna

¹⁵ Değerlendirme için bk. Köylü, *a.g.m.*, s. 51 - 52.

¹⁶ Ruhattin Yazoğlu, “John Hick’in Dini Çoğulculuğunun Arka Planı”, *Dini Çoğulculuk*, Der. Ruhattin Yazoğlu & Hüsnü Akdeniz, İstanbul 2006, s. 27.

¹⁷ Her ne kadar Batı düşünce tarihinde söz konusu tavrın ilk temsilcisi Alman Liberal Protestan teologu Ernst Troeltsch ve akabinde çağdaşı Amerikalı filozof William Hocking olsa da kuramın bugünkü anlamı itibariyle gelişiminde temel isim Hick olarak kabul görmektedir. Bk. Yazoğlu, *a.g.m.*, s. 28; Cafer Sadık Yaran, “John Hick’in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk”, *İslam ve Öteki*, (Ed. Cafer Sadık Yaran), İstanbul 2001, s. 132; Aslan, *a.g.m.*, s. 54; Hick’in teorisini geliştirme sürecine dair bk. Monzer Mansour, *Is Jhon Hick's Theory of Religious Pluralism Philosophically Tenable?*, Erişim: http://athenaicum.lib.uga.edu/bitstream/handle/10724/9768/mansour_monzer_j_200705_ma.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 27.09.2013)

¹⁸ Yaran, *a.g.e.*, s. 132.

¹⁹ Yaran, *a.g.e.*, s. 133 - Yazoğlu, *a.g.e.*, s. 32.

²⁰ John Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, London 1989, s. 216; Yazoğlu, *a.g.e.* s. 32. Her ne kadar Hick’in dini çoğulculuğa yaklaşımı “dini kapsayıcılık” perspektifinden olsa da kurtuluşu sadece İsa Mesih yoluyla görmesi ve Hıristiyan olmayanların kurtuluşlarının da Hıristiyan kurtuluşunun kapsamında ele alınması ayrıca dikkat çekicidir. John Hick, *God And Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religion*, London, 1989, s. 323.

²¹ Değerlendirme için bk. Jhon Hick, “Theological Challenge of Religious Pluralism”, *Christianity and Other Religions*, Ed. Jhon Hick&Brian Hebblethwaite, Oxford 2001, ss. 156 - 171. Gavin d’Costa’nın ilgili eleştirilerine cevap olarak bk. Jhon Hick, “The Possibility of Religious Pluralism: A Reply to Gavin

göre hakikat tek bir dine hasredilemez. Farklı dinler ve inançların da bireyleri hakikate götürmesi beklenebilir. Zira evrenden yola çıkarak tek bir dinin doğruluğunun delillendirilmesi mümkün olmadığı ve her birey hakikati kendine göre tecrübe edebileceği için, hakikat pek çok inançta ortaya çıkabilmektedir. Bir başka ifadeyle, her din hakikate giden birer yol olarak kabul edilebilir ki Hick bu nedenle Tanrı merkezli bir anlayışa geçmenin doğru olduğunu vurgulamaktadır. Böylelikle daha evrensel bir kurtuluş anlayışına ulaşmak da mümkün olacaktır.²²

Dini çoğulculuk anlayışının yani hakikatin birden fazla dinde yer alabileceğine, her dinin hakikate götürebileceğine dair inancın en önemli neticelerinden biri hiç şüphesiz dinlerin izafiliği ve bununla beraber “doğru” ve “hakikat”in göreceli hale gelmesidir.²³ Zira bu anlayışa göre her din hakikatin farklı bir yorumudur. Neticede varacakları yer hakikatin kendisidir. Bu noktadan bakıldığında dini çoğulculuk anlayışının bütün dinleri “eşit” kabul ettiğini söylememiz de mümkündür. Yani bir dinin diğerine üstünlüğü söz konusu değildir. Wilfred Cantwell Smith bu durumu, dinlerin mensuplarınca mutlak hakikatin kendisi olarak değil, hakikate giden birer yol olarak görülmeleri gerektiğini ifade ederek vurgulamaktadır. Zira dinler, değişmez ve aşkın kurallar ve prensipler bütünü olarak düşünülemez; onlar gelişmekte ve değişmekte olan tarihi süreçlerdir. Bu nedenle “doğru” veya “yanlış” kavramlarıyla da izah edilemezler.²⁴

Felsefi ve teolojik anlamlarının yanında dini çoğulculuk farklı dinlere karşı bir tutumu da ifade etmektedir. Nitekim Hick gibi pek çok temsilcisinin konuyu tartışma zemininde farklı dinlerin nasıl algılanması ve onlarla nasıl ilişki kurulması gerektiği problemi de yatmaktadır. Zira onların çoğulculuk anlayışını benimsemelerinde farklı dinlerle karşılaşmaları ve bu dinlerin öğretileri ile ilgili tecrübeleri önemli bir etkidir.²⁵ Dolayısıyla dini çoğulculuk bir anlamda “dinlerin çoğulcu varlığından doğan bir durumun adıdır.”²⁶

Dini çoğulculuğa dair özet olarak vermeye çalıştığımız izahtan hareketle çalışmamıza konu olan dini çoğulculuk algısını, hem felsefi ve teolojik hem de farklı dinlere men-

d’Costa”, *Religious Studies*, Vol. 33, No. 2, Jun., 1997, ss. 161-166.

²² Bk. John Hick, “A Pluralistic View”, *More Than One Way? Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, Ed. Dennis L. Okholm&Timothy R. Philips, Michigan 1995, ss. 44 - 45.

²³ İzafiliğin dinlerarası diyalog bağlamında nasıl ortaya çıkabileceğine dair bk. Yümni Sezen, *Dinlerarası Diyalog İhaneti*, İstanbul 2006, 24 – 25.

²⁴ Değerlendirme için bk. Wilfred Cantwell Smith, *Question of Religious Truth*, London 1967; “The Christian in a Religiously Plural World”, *Christianity and Other Religions*, Ed. Jhon Hick&Brian Hebblethwaite, Oxford 2001, ss. 44-58. Smith’in görüşlerinde Hıristiyanlığın vahiy anlayışının yansımalarını görmek mümkündür. Zira Hıristiyanlık açısından vahiy tamamlanmış değildir. Devam eden bir süreçtir.

²⁵ Bk. Jhon Hick, *Disputed Questions in Theology and The Philosophy of Religion*, New Haven 1993.

²⁶ Aslan, *a.g.m.*, s. 144. Aslan bu noktada dinlerin çokluğunu ve birbirleriyle çelişen iddialarını dini açıdan ele alan “dinler teolojisi” ile Hick’in temsilcisi olduğu çoğulculuk anlayışını ise ideolojik dini çoğulculuk olarak adlandırmaktadır.

sup insanlara karşı geliştirilen tutum bağlamında değerlendirmeye çalıştığımızı tekrar belirtmek isteriz.

Konu ve Problemler:

Farklılıklarla bir arada yaşama tecrübesi, insanın hem kendini hem de çevresindekileri anlamlandırmasında önemli bir yere sahiptir. Bu tecrübe kim olduğunuza dair vereceğiniz cevabı, dolayısıyla kimlik algısını ciddi biçimde etkiler.

İnsanın kimlik algısını oluşturan unsurlardan biri ise şüphesiz dindir. Din kişinin hem kendisine hem de hayata dair belirleyici prensipler ihtiva eder ve bu prensipler çerçevesinde insanın kendini konumlandırmasını ister.

İşte çalışmamız bu iki noktayı göz önüne alarak farklılıklarla bir arada yaşama tecrübesine dini boyutta bir bakış açısı getiren “dini çoğulculuk” kavramının, yurtdışında yaşayan, yani farklı dinden insanlarla bir arada bulunan Türkler tarafından nasıl algılandığını ortaya koyma çalışmaktadır.

Söz konusu algıyı anlamaya çalışırken cevap aradığımız diğer sorular ise şunlardır:

- Dini çoğulculuk kavramı hakkında katılımcılar bilgi sahibi midir?
- Dini çoğulculuk hakkındaki algının oluşmasında kavrama dair bilgi sahibi olmanın etkisi var mıdır?
- Kişinin öznel dindarlık algısı dini çoğulculuk algısını etkilemekte midir?
- Dini cemaate mensup olma dini çoğulculuk algısına ve dini çoğulculukla ilgili tutumlara tesir etmekte midir?
- Farklı dini gruplarla iletişime açık olmayı etkileyen faktörler nelerdir?
- Farklı dini gruplarla iletişimde olmanın kimlik algısı üzerinde tesiri var mıdır?
- Bir bütünde bakıldığında yurtdışında yaşayan Türklerin dini çoğulculuk algısı olumlu mu olumsuz mudur?

Amaç ve Önem:

Dini çoğulculuğun, belli akademik çevreler dışında, Türkiye gündeminde sıklıkla

yer alan ve dolayısıyla aşına olunan bir kavram olduğunu söylemek zordur.²⁷ Ancak Avrupa Birliği sürecinin bir yansıması olarak zaman zaman vurgulandığı da bir gerçektir.

Batı'da ise kavram ayrıcalıklı bir yere ve öneme sahiptir. Özellikle din eğitimi politikalarının belirlenmesinde ve buna bağlı olarak din eğitimi derslerinin müfredatının şekillenmesinde dini çoğulculuğun bir ilke vazifesi görmeye başladığını söyleyebiliriz.

Söz konusu ilke sadece din eğitimi politikalarını ve müfredatı değil, dine ve farklı dine mensup insanlara karşı tavrı da etkilemekte, bir anlamda bir tavır alış meydana getirmektedir.

Bahsi geçen hususlardan hareketle araştırmamızda Batı ülkelerinde yaşayan ve farklı dini gruplarla iletişim halinde bulunan Türklerin dini çoğulculuk kavramı hakkında bilgi sahibi olup olmadıkları, bu bilginin dini çoğulculuk algısıyla ilişkisi bulunup bulunmadığı ve bu algının farklı dini gruplarla iletişimleri ve kendi kimlik (özellikle dini kimlik) algılarıyla ilişkisi tespit edilmeye çalışılacaktır.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla çalışmamız, bu konu başlığı ile yapılan ilk çalışmadır.²⁸ Bu nedenle bulgularımızın Diyanet İşleri Başkanlığı başta olmak üzere yurtdışında din eğitimi faaliyeti gösteren kurumlar için önemli olduğunu düşünmekteyiz. Zira bu tespitlerden hareketle Batı ülkelerinde yaşayan Türklere yönelik olarak düzenlenecek din eğitimi müfredatlarında dini çoğulculuk kavramıyla ilgili eksiklikleri tamamlama doğrultusunda veri imkanı sunacağını umuyoruz.

Değişkenlerarası İlişkiler ve Hipotezler:

Batı'da yaşayan Türklerin dini çoğulculuk algısı konulu araştırmamızda söz konusu algı yaş, tahsil seviyesi, öznel dindarlık algısı, cemaat mensubiyeti gibi değişkenlerle ilişkileri çerçevesinde ele alınacaktır. Bu ilişkilerin incelenmesi anketlerin yapıldığı tarih aralığı ile yani belirli bir zaman dilimiyle sınırlı kalacağı için araştırmamızın modeli “ansal ilişkisel tarama modeli”dir.

²⁷ Türkiye’de dini çoğulculuk kavramına kamuoyunun aşına olduğunu söylemek güç olsa da kavramın hem felsefi ve teolojik çerçevesiyle ve din eğitimiyle bağlantılı olarak hem de sosyal ve politik bir yaklaşım olarak ele alan çalışmalar mevcuttur. Mesela bk. Nermin Abadan Unat-Ahmet N. Yücekök, “Religious Pluralism in Turkey”, Erişim: (http://www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/10/Nermin_Abadan_Ahmet_Yucekok.pdf) (Erişim: 10.01.2014) web sayfasından ulaşılmıştır); Adnan Aslan, “Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım”, *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı:4, İstanbul:2000, ss. 17-30; Mustafa Köylü, “Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi” ve Recep Kaymakcan, “Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırıcılık”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, Ed. Mustafa Köylü, İstanbul 2012, ss. 47-103.

²⁸ “Dini çoğulculuk algısı” ile ilgili ülkemizde ve yurtdışı literatürde spesifik bir çalışma tespit edemedik. Dolayısıyla gerek geliştirdiğimiz tutum ölçeği gerekse konunun kapsamına dair gerçekleştirilmiş ilk nicel çalışma sayılabilir. Ancak yurtdışında konuya yakın bağlamda yapılmış bir çalışma olarak tespit ettiğimiz örnek için bk. *Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe*, Ed. Thorsten Knauth ve diğerleri, V:5, Waxmann: Münster, 2008.

Araştırmamızın hipotez ve alt hipotezleri ise şu şekilde belirlenmiştir:

(H1): Katılımcıların dini çoğulculuk algısı, kavramının felsefi ve teolojik bilgisine sahip olup olmamalarıyla ilişkili değildir.

(H1a): Katılımcılar kavramın felsefi ve teolojik bilgisine sahip olmaksızın kavramla ilgili algı sahibidirler.

(H1b): Katılımcıların kavrama dair algıları genellikle olumludur.

(H2): Katılımcıların dini çoğulculuk algısına bağlı olarak ortaya çıkan “iletişime açık olma”, “kimlik vurgusu” ve “tarafsızlık” tutumları eğitim, cinsiyet, yaşadıkları ülke gibi değişkenlere göre farklılık göstermektedir.

(H2a): Kadınlar ile dini çoğulculuğa karşı tutumun iletişime açıklık ve tarafsızlık alt boyutlarına arasında pozitif ilişki vardır.

(H2b): Eğitim seviyesi ile dini çoğulculuğa karşı tutumun iletişime açıklık ve tarafsızlık alt boyutlarına arasında negatif, kimlik vurgusu alt boyutu arasında pozitif ilişki vardır.

(H2c): Amerika'da yaşayan katılımcılar dini çoğulculuk konusunda Avrupa'da yaşayan katılımcılardan daha olumlu tutuma sahiptir.

(H3): Katılımcıların dini çoğulculuk algısı cemaate mensubiyet durumlarıyla ilişkilidir.

(H3a): Cemaate mensubiyet ile, dini çoğulculuğa karşı tutumun “iletişime açıklık” ve “tarafsız davranma” alt boyutları arasında negatif ilişki vardır.

(H3b): Cemaate mensubiyet ile “kimlik vurgusu” arasında pozitif ilişki vardır.

(H4): Katılımcıların dini çoğulculuk algısı öznel dindarlık algılarıyla ilişkilidir.

(H4a): “Çok dindar” ve “dindar” olanların farklı dinden insanlarla iletişimlerinde tarafsız tutum gösterme eğilimleri az, kimlik vurgusunda bulunma eğilimleri fazladır.

Denekler ve Nitelikleri:

Araştırmamıza başta Almanya olmak üzere, İngiltere, Fransa, Bulgaristan, Bosna,

Hollanda, İsveç, Ukrayna, Avusturya, Slovakya ve Amerika Birleşik Devletleri'nde en az bir yıl süreyle yaşamış olan veya hala yaşamakta bulunan 211 kişi katılmıştır. Büyük çoğunluğuna internet vasıtasıyla ulaştığımız deneklerimizden bize gönderilen anket sonuçlarından az bir kısmı (4 kişi) eksik doldurma nedeniyle elenmiş ve denek sayımız 211 ile sınırlandırılmıştır.

Araştırmamızın verileri Eylül – Aralık 2012 tarihleri arasında toplanmıştır. Katılımcıların demografik özelliklerini tespit etmek amacıyla sorulan kişisel sorulara verilen cevaplara göre ortaya çıkan olgusal durumu şu şekilde ifade edebiliriz:

Araştırmamıza katılan deneklerin % 35,2'i (74 kişi) erkek, % 64,8'i (136 kişi) kadınlardan oluşmaktadır.

Araştırmamıza katılan kişilerin yaşadıkları ülkeleri, değerlendirmede kolaylık olması bakımından, genel bir sınıflandırmaya tabi tutarak Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri olarak ayırdık. Buna göre katılımcıların % 84,4'ü (178 kişi) Avrupa ülkelerinde, % 15,6'ı (33 kişi) Amerika Birleşik Devletleri'nde yaşamış veya yaşamaktadır.

Katılımcıların % 64,9'u (137 kişi) halen yurtdışında, % 35,1'i (74 kişi) ise Türkiye'de yaşamaktadır.

Katılımcıların % 42,3'ü (88 kişi) 15-25 yaş, % 44,3'ü (93 kişi) 25-35 yaş, % 11,1'i (25 kişi) 35-47 yaş ve % 2'i (4 kişi) 52-65 yaş aralığında yer almaktadır.

Öğrenim durumu açısından bakıldığında ise katılımcıların % 11,4'ü (24 kişi) lisans altı, % 57,8'i (122 kişi) lisans ve % 30,3'ü (64 kişi) lisansüstü eğitim almış veya almaktadır.

Araştırmamıza katılan deneklerin yurtdışında en az bir sene kalmış olması gerekli görülmüştür. Zira dini çoğulculuk kavramına dair oluşacak algının farklı dinlere mensup kişilerle birlikte yaşama tecrübesine bağlı olduğu ve dolayısıyla bu sürenin bir yıldan az olması halinde söz konusu tecrübenin dini çoğulculuk kavramına dair oluşacak algı üzerinde yeterli etkisinin bulunamayacağını öngördük. Bu minvalde katılımcıların yurtdışında kalma sürelerini, değerlendirmeye kolaylık olması bakımından şu şekilde sınıflandırabiliriz:

Katılımcıların % 64,9'u (137 kişi) yurtdışında yaşamakta, % 35,1'i (74 kişi) Türkiye'ye dönmüş bulunmaktadır.

Katılımcıların % 26,4'ü (56 kişi) 1 ila 5 yıl; % 10,8'i (23 kişi) 6 ila 10 yıl; % 4,8'i (10 kişi) 7 ila 15 yıl; % 21,3'ü (45 kişi) 16 ila 20 yıl; % 20,9'u (44 kişi) 21 ila 25 yıl; % 7'i (15 kişi) 26 ila 30 yıl; % 6,6'ı (14 kişi) 31 ila 35; % 1,5 'i (3 kişi) ise 36 ila 46 yıl arasında yurtdışında yaşamış veya halen yaşamaktadır. Buna göre katılımcıların yarıya yakın kısmı 15-25 sene yurtdışında yaşamış/yaşamakta olan Türklere aittir.

Öznel dindarlık algılarını anlamak üzere soru yönelttiğimiz katılımcıların %14,2'i (30 kişi) kendilerini "çok dindar"; % 71,1'i (150 kişi) "dindar"; % 9'u (19 kişi) az din-

dar; % 2, 4'ü (5 kişi) "dine ilgisiz" ve % 3,3'ü (7 kişi) "diğer" olarak belirtmişlerdir. "Diğer" seçeneğini tercih eden katılımcıların bir kısmı (2 kişi) kendilerini "ateist" olarak ifade etmişlerdir.

Ölçme Araçları:

Araştırmamızda bilgi toplama ve ölçme aracı olarak kullandığımız anket formunun ilk bölümünde katılımcıların kişisel özelliklerini (yaş, cinsiyet, eğitim durumu, yurtdışında yaşama süreleri, öznel dindarlık algısı vb.) tespiti yönelik sorular sorulmuştur. Bunun yanında dini çoğulculuk kavramının felsefi anlamının bilinip bilinmediğine ve dini çoğulculuğun nasıl algılandığına yönelik sorulara da yer verilmiştir.

Anketimizin ikinci bölümünde katılımcıların farklı dini gruplarla ilişkilerini anlamaya yönelik olarak geliştirdiğimiz bir dini çoğulculuk algısına bağlı tutum ölçeği aracı yer almaktadır. Bu ölçek, dini çoğulculuk algısının farklı dini gruplarla ilişki kurarken kişiyi etkileyeceği düşünülen tutumların ifadelendirilmesi ve katılımcı tarafından derecelendirilmesi şeklinde düzenlenmiştir. Ölçekte katılımcılara söz konusu tutum ve davranışları ne kadar sıklıkla gerçekleştirdikleri/gerçekleştirmedikleri sorulmuş; her soruda "her zaman, çoğu zaman, ara sıra, nadiren ve hiçbir zaman" şeklinde beş seçeneğe yer verilmiştir. Puanlama yapılırken en olumludan en olumsuzaya sırayla 5,4,3,2,1 değerinde puanlar verilmiştir.

Geliştirdiğimiz ve kullandığımız ölçeğin yapı geçerliliğini test etmek için yapılan faktör analizi neticesinde, Kaiser-Mayer-Olkin (KMO) değerinin (,711); faktör analizinin dayandığı korelasyonların istatistiksel olarak anlamlılığını gösteren Bartlett's Test of Sphericity değerinin ($x^2=520,583$; $p=000$) olduğu tespit edilmiştir. Ölçeğin üç boyuttan oluştuğu ve varyansı açıklayıcılık oranının %58 olduğu ortaya çıkmıştır. Ölçeğin iç tutarlılık analizi sonrası Cronbach Alpha değerinin $\alpha=,528$ olduğu görülmüştür. Bu sonuçlara göre ölçeğin kullanılabilir olduğu, ancak daha iyi değerlere ulaşılması için farklı örneklerde kullanılmasının yararlı olacağı anlaşılmıştır.

Ölçeğe verilen cevapların analizleri çerçevesinde yapılan operasyonel tanımlar şu şekildedir:

Faktör-1: İletişime açıklık Boyutu: Farklı dini gruplarla iletişimde bulunma, farklı dini gruplarla iletişimde dinle ilgili tartışmalara katılma, farklı dini gruplardan dinleriyle ilgili bilgi alma eğilimlerini kapsamaktadır.

Faktör-2: Kimlik/Tarafgirlik Boyutu: Farklı dini gruplarla iletişimde kendini yabancı olarak hissetme, farklı dini gruplarla yaşamının kendi kimliğinin daha fazla farkına varmasını sağlama, farklı dine mensup insanlara kendi dini hakkında bilgi verme, farklı dini gruplarla iletişimde kendi diniyle ilgili bilgi verirken dininin üstünlüğünü anlatma, farklı dini gruplarla iletişimde farklı dine mensup bireylerin dinlerinin eksik yönlerini ifade etme eğilimlerini kapsamaktadır.

Faktör-3: Tarafsızlık Boyutu: Farklı dini gruplarla yapılan dini tartışmalarda tarafsız davranma, bu gruplarla yapılan tartışmalarda kendi diniyle ilgili sadece bilgi verip yorum yapmama, bu gruplarla yapılan tartışmalarda onların dinlerinin de hakikate ulaştığını kabul etme eğilimlerini kapsamaktadır.

Her bir soru ve madde yükü değerleri aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

F1: İletişime Açıklık	Madde Yükü
Farklı dini gruplarla ilgili iletişimimde dinle ilgili tartışmalara katılıyorum	0,811
Farklı dine mensup kişilerle karşılaştığımda dinleriyle ilgili bilgi alırım	0,745
Farklı dini gruplarla iletişimimde bulunurum	0,711
Farklı dini gruplarla iletişimimde kendimi yabancı olarak hissederim	-0,504
F2: Kimlik/Tarafgirlik	
Farklı dini gruplarla yaptığım tartışmalarda kendi dinim hakkında bilgi verirken onun üstünlüğünü anlatırım	0,793
Farklı dine mensup insanlarla yaptığım dini tartışmalarda, onların dinlerinin eksik yönlerini söylerim	0,772
Farklı dine mensup insanlara kendi dinim hakkında bilgi veririm	0,584
F3: Tarafsızlık	
Farklı dine mensup insanlarla yaptığım dini tartışmalarda tarafsız davranırım	0,775
Farklı dini gruplarla yaptığım tartışmalarda dinimle ilgili sadece bilgi veririm, yorum yapmam	0,726
Farklı dine mensup insanlarla yaptığım dini tartışmalarda, onların dinlerinin de hakikate ulaştığını kabul ederim	0,47
Farklı dini gruplarla bir arada yaşamak kendi kimliğimin daha fazla farkına varmamı sağlar	0,402

Bulgular:

Din eğitimi politikaları açısından yurtdışında bulunan Türklere yönelik olarak verilecek din eğitimi hizmetlerinin verimli olabilmesi için yurtdışında yaşayan Türklerin dini çoğulculuk algılarını anlamak adına sorduğumuz sorulara katılımcıların verdikleri cevaplara göre istatistiksel olarak sonuçları şu şekilde ele alabiliriz:

Katılımcıların dini çoğulculuk algılarının bilgiye dayanıp dayanmadığını anlamak üzere kendilerine yönelttiğimiz “**Dini çoğulculuk**” kavramı hakkında bilginiz var mı?” sorusuna dair verilen cevaplara ilişkin tablo şöyledir:

Tablo-1: “Dini çoğulculuk” kavramı hakkında bilginiz var mı?

	N	%
1.Evet	64	30,33
2.Biraz	71	33,64
3.Hayır	76	36,01

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların yaklaşık %30'u kavrama dair bilgilerinin olduğunu, yaklaşık % 33'ü kavrama dair “biraz” bilgilerinin olduğunu, yaklaşık %36'ı da kavrama dair bilgilerinin olmadığını ifade etmişlerdir. Her üç şıkta verilen cevapların dağılım oranları birbirine yakın olmakla birlikte kavramı kesin olarak bildiğini ifade edenler ile kısmi bilgi sahibi olan ve bilgi sahibi olmayanları iki ayrı grup olarak düşündüğümüzde katılımcıların %70 gibi bir oranla kavram hakkında yeterli bilgi sahibi bulunmadıklarını söylemek mümkündür.

Yukarıdaki soruya verilen cevapları bir anlamda test etmek üzere sorduğumuz bir diğer soru ise “Aşağıdaki cümlelerden hangisi “Dini Çoğulculuk” kavramını daha iyi ifade eder?” şeklinde idi. Sorunun cevabı olarak ise iki şık belirledik. Bu şıkların birincisinde, kavramla ilgili algının bilgiye dayanıp dayanmadığını anlamamıza yardımcı olması ve en genel algıyı ifade ettiğini düşündüğümüz “Senin dinin sana, benim dinim bana” cümlesi yer almıştır. İkinci şıkta ise, kavramın teolojik tanımı diyebileceğimiz “Tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü yoktur” cümlesine yer verilmiştir. Soruya verilen cevapları istatistiki olarak şu şekildedir:

Tablo-2: Hangisi “Dini Çoğulculuk” kavramını daha iyi ifade eder?

	N	%
1.Senin dinin sana, benim dinim bana	93	44,1
2.Tüm dinler hakikate giden birer yoldur, birinin diğerine üstünlüğü yoktur	81	38,4
Cevapsız	37	17,5
Toplam	211	100,0

Tabloya bakıldığında kavramla ilgili bilgisi olmadığını ifade ettiği için bu soruyu cevaplamayanların oranının %17,5 (37 kişi) olduğu görülmektedir. Bu bulgu, ilgi çekicidir. Zira bir önceki tabloda kavramla ilgili bilgisi olmadığını ifade edenlerin sayısının bu oranın yaklaşık iki katı olduğu düşünüldüğünde, bu soruya cevap verenlerin bir kısmının bilgileri olmadığı halde algı sahibi oldukları görülmektedir.

Her iki şıkta verilen cevap oranlarına bakıldığında, birinci şıkta % 44,1 (93 kişi), kavramın teolojik anlamı olan ikinci şıkta ise % 38,4 (81 kişi) oranında cevaplandırıldığı görülmektedir ki oranların birbirine yakın olduğu dikkati çekmektedir. Cevap ver-

meyenlerin oranlarını da göz önüne alarak beraber değerlendirdiğimizde katılımcıların büyük çoğunluğunun kavramın teolojik anlamını bilmedikleri ortaya çıkan önemli bir sonuçtur. Bunun bizim için önemi, daha önce ifade ettiğimiz üzere dini çoğulculuk algısının bilgiden ziyade başka faktörlerle şekillendiğini göstermesidir. Bu noktada ise kavramı ön plana çıkararak kurum ve kuruluşların kamuoyu çalışmaları, medya gibi yayın organlarının faaliyetleri ayrıca değerlendirilmelidir.

Peki, bilgi sahibi olmadan dahi algı sahibi olunan bu dini çoğulculuk kavramı katılımcılar için neyi ifade etmektedir? Başka bir ifadeyle bu kavrama yüklenen anlam olumlu mu olumsuz mudur? Bu soruların cevabını bulmak üzere katılımcılara dini çoğulculuk kavramının kendilerine neyi çağrıştırdığını, beş farklı şık çerçevesinde sorduk. Verilen cevapların oranları aşağıdaki gibidir:

Tablo-3: Dini çoğulculuk sizde aşağıdakilerden hangisini çağrıştırmaktadır?

	N	%
1 Toplumsal bütünleşme	30	14,3
2 Dinini rahatça yaşayabilme	96	45,7
3 Çoğunluk içinde asimilasyon	19	9,0
4 Kendini ifade edebilme	19	9,0
5 Fikrim yok	46	21,9
Toplam	210	100,0

Yukarıdaki tabloya göre katılımcıların %14,3'ü (30 kişi) dini çoğulculuk kavramını toplumsal bütünleşme; %45,7'i (96 kişi) dinini rahatça yaşayabilme; %9'u (19 kişi) çoğunluk için asimilasyon; %9'u (19 kişi) kendini ifade edebilme ile ilişkilendirerek algılamakta, %21,9'u (46 kişi) ise fikri olmadığını ifade etmektedir. Birinci, ikinci ve dördüncü cevapların oranları dini çoğulculukla ilgili olarak "olumlu" algılar olarak değerlendirildiğinde katılımcıların yaklaşık %70'inin kavrama olumlu yaklaştığı söylenebilir. Bu durumda "*Katılımcıların dini çoğulculuk algısı, kavramının felsefi ve teolojik bilgisine sahip olmalarıyla ilişkili değildir*" hipotezimiz ile ona bağlı "*Katılımcıların kavrama dair algıları genellikle olumludur*" alt hipotezimiz doğrulanmaktadır.

Olumlu algılar içerisinde ise en fazla "dinini rahatça yaşayabilme" seçeneğinin tercih edilmiş olması, tablo-2'deki verileri daha anlamlı kılmaktadır. Zira yukarıda ifade edildiği üzere "senin dinin sana benim dinim bana" ifadesi, dinini rahatça yaşayabilme algısı ile uyumlu bir anlam ortaya koymaktadır. Bunun yanında toplumsal bütünleşme ile kavramın sosyal yönünün, toplumsal yapıda farklılıklara saygı anlamında düşünüldüğünü varsaymak mümkündür. Nitekim kavramın ortaya çıkışında farklılıklara saygı gösterme bilincinin önemli rolü bulunmaktadır.

"Kendini ifade edebilme" seçeneği, özellikle "dinini rahatça yaşayabilme" seçeneği ile yakın anlamlı olarak düşünülebilse de dini çoğulculuk bağlamında iletişime açıklık

boyutunu değerlendirmeye almak açısından şıkların içinde ayrıca yer vermeyi uygun gördük.

Dini çoğulculuk algısının tutumlara nasıl yansıdığını anlayabilmek üzere geliştirdiğimiz ölçeğe verilen cevapların analizi yapıldığında ortaya üç faktörün çıktığını ifade etmiştik. Bunlar F1 (İletişime açıklık), F2 (Kimlik/Tarafgirlik) ve F3 (Tarafsızlık) olarak tespit edilmişti. Bu üç faktörün cinsiyet değişkeniyle ilişkisini incelediğimizde elde ettiğimiz bulguları şu şekilde ele alabiliriz:

Tablo-4: Dini Çoğulculuğa Karşı Tutumlar ve Cinsiyet (t-test)

	cinsiyet	N	M	SD	t	p
İletişime açıklık	1 Erkek	74	2.7568	.72501	-.800	.425
	2 Kadın	136	2.8376	.65171		
Kimlik/Tarafgirlik	1 Erkek	74	2.6396	.72728	-.952	.343
	2 Kadın	135	2.7407	.74749		
Tarafsızlık	1 Erkek	74	2.7635	.82438	1.477	.142
	2 Kadın	134	2.5920	.75795		

Tablo 4'e göre dini çoğulculuğa yönelik tutum ölçeğinin "iletişime açıklık" ve "kimlik" alt boyutlarında kadınlar (sırasıyla M= 2.83; M= 2.74) erkeklere göre (sırasıyla M= 2.75; M= 2.63) "tarafsızlık" alt boyutunda ise erkekler (M= 2.76) kadınlara (M= 2.59) göre daha yüksek ortalamalara sahip olmuştur. Ancak kadınlar ile erkekler arasındaki bu farklılık istatistiksel açıdan anlamlı değildir ($p > .05$).

Tablo 4'teki bulgular cinsiyet faktörünün her üç boyutta da anlamlı bir değişikliğe sebebiyet vermediği ortaya çıkmaktadır. Yani gerek iletişime açık olma, gerek kimlik vurgusu veya tarafgirliğin ortaya konulması ve gerekse tarafsız bir yaklaşımın sergilenmesi hususunda cinsiyet faktörünün belirleyici bir rolü yoktur. Bunun temel nedenlerinden biri olarak eğitim unsuru düşünülebilir. Zira katılımcıların büyük bir çoğunluğunun en az lisans eğitimi aldığı göz önüne alındığında, eğitim unsurunun cinsiyetlerin bakış açısı farkını aza indirdiği, dolayısıyla kadın ve erkeklerin dini çoğulculuk konusunda benzer görüşlere sahip olduğunu söylemek mümkündür. Bu bulguya göre "kadınlar ile dini çoğulculuğa karşı tutumun iletişime açıklık ve tarafsızlık alt boyutlarına arasında pozitif ilişki vardır" alt hipotezimiz doğrulanmamaktadır.

Tablo-5: Dini Çoğulculuğa Karşı Tutumlar ve Ülke (t-test)

	Ülke	N	M	SD	t	p
İletişime açıklık	1 Avrupa	178	2.8268	.68021	1.083	.285
	2 Amerika	33	2.6894	.66741		
Kimlik	1 Avrupa	177	2.6478	.72645	-2.050	.047
	2 Amerika	33	2.9596	.81546		
Tarafsızlık	1 Avrupa	176	2.6837	.78913	1.647	.107
	2 Amerika	33	2.4394	.78070		

Araştırmamızda ülke faktörünü de göz önüne almayı, dini çoğulculuk kavramının en fazla etkili olduğu hatta bugünkü anlamıyla ortaya çıktığı ülke olarak kabul edilen Amerika ile Avrupa'da yaşama tecrübesinin katılımcılar üzerindeki etkisi bağlamında uygun görerek, katılımcılara hangi ülkede yaşadıklarını sorduk. Verilen cevapları Avrupa ve Amerika olmak üzere iki ana grupta topladık. Cevapların sonuçlarını içeren Tablo 5'e göre dini çoğulculuk algısının boyutlarından farklı dinden insanlarla iletişime açık olma eğilimi Avrupa'da yaşayan katılımcılarda (M=2.82) Amerika'da yaşayanlara göre (M=2.68) az bir farkla fazladır. Kimlik vurgusu boyutunun oranı ise Amerika'da yaşayan katılımcılarda (M=2.95) Avrupa'da yaşayan katılımcılara nazaran biraz daha çoktur. Tarafsızlık boyutu yine Avrupa'da yaşayanlarda (M=2.68) Amerika'da yaşayanlara kıyasla (M=2.43) fazlalık göstermektedir. Gruplar arasında sadece "kimlik vurgusu" boyutunda alınan ortalamalar arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmektedir (p=.047). Ancak istatistiksel olarak bu negatif bir ilişkiyi ortaya koymaktadır.

Yukarıdaki tabloya göre ülke unsurunun dini çoğulculuk algısının birinci ve üçüncü alt boyutları açısından anlamlı bir etkisinin bulunmadığı ortaya çıkmaktadır. Kavramın daha yaygın olarak vurgulandığı Amerika'da yaşayanlarla Avrupa ülkelerinde yaşayanlar arasında birinci ve üçüncü boyutta anlamlı bir farklılığın görülmemesi, küreselleşmenin yansıması olarak düşünülebilir. Zira küreselleşme yaşam alanları arasında farkların azalmasına dolayısıyla algıların belirli kavramlar üzerinde ortak bir yön kazanmasına vesile olmaktadır. Özellikle insanlığı etkileyen problemler üzerinde (ayrımcılık, istismar, çevre vb.) dünya genelinde kamuoyu oluşturmaya yönelik çalışmalar düşünüldüğünde, bu çalışmaların, eğitim başta olmak üzere medya gibi vasıtalarla toplumlar üzerinde etkili olduğu bir gerçektir. Bu etkinin temel niteliği de ortak bir bakış açısının oluşması şeklindedir. Bu nedenle farklı ülkelerde yaşamak günümüzde bazı güncel meselelere dair ortak bir algının ve tavrın oluşmasına engel teşkil etmemektedir.

Dini çoğulculuğa karşı tutumun kimlik alt boyutunda istatistiksel olarak görülen anlamlı ancak olumsuz ilişkinin nedeni olarak bu ülkelerde eğitim vasıtasıyla gerçekleştirilmeye çalışılan sosyal bütünleşme sürecinin burada yaşayan göçmenler üzerindeki etkisini düşünmek mümkündür.

Diğer taraftan bulguların ortaya koyduğu sonuçlara göre Amerika'da yaşayan-

ların kimlik vurgusu Avrupa'dakilere kıyasla daha fazladır. Bunun temel sebebinin, Amerika'nın toplumsal yapısının ve devlet felsefesinin, kuruluşu itibariyle çoğulcuğa Avrupa'ya nazaran daha fazla önem vermesi olduğunu söyleyebiliriz. Avrupa'da son yıllarda yaşanan toplumsal çatışmaların özellikle göçmenler üzerinden gerçekleşmesi, bu ülkelere göçle birlikte gelen farklı etnik ve dini grupların kimliklerini vurgulamalarının önünde bir engel olarak düşünülebilir.²⁹

Netice itibariyle “Amerika’da yaşayan katılımcılar dini çoğulculuk konusunda Avrupa’da yaşayan katılımcılardan daha olumlu tutuma sahiptir” alt hipotezimiz yukarıdaki bulgular ışığında doğrulanmamaktadır.

Tablo-6: Eğitim Durumuna Göre Dini Çoğulculuk Tutum Ölçeğinden Alınan Ortalamalar (ANOVA-Scheffe)

		N	M	SD	F	P
İletişime açıklık	1 Lisansaltı	24	2.9479	.72224	.905	.406
	2 Lisans	122	2.7616	.66255		
	3 Lisansüstü	64	2.8477	.69095		
	Total	210	2.8091	.67782		
Kimlik/Tarafgirlik	1 Lisansaltı	23	2.5652	.58977	1.676	.190
	2 Lisans	122	2.6612	.73385		
	3 Lisansüstü	64	2.8385	.79013		
	Total	209	2.7049	.74023		
Tarafsızlık	1 Lisansaltı	23	3.0326	.83361	3.554	.030
	2 Lisans	121	2.6453	.77888		
	3 Lisansüstü	64	2.5312	.74602		
	Total	208	2.6530	.78457		

Araştırmamızda, eğitimi durumunun dini çoğulculuk algısı üzerindeki etkisini anlamak üzere, söz konusu algıyla ilgili her üç boyutun katılımcıların eğitim durumlarıyla ilişkisini ortaya koymayı ve bunun için ANOVA testini gerçekleştirmeyi uygun gördük. Öncelikle Tablo 6'a göre, iletişime açıklık boyutunda eğitim durumu lisansaltı düzeydeki katılımcıların (M=2.94); kimlik/tafırgirlik boyutunda eğitim durumu lisansüstü düzeydeki katılımcıların (M=2.83); tarafsızlık boyutunda ise daha da belirgin bir farkla yine eğitim durumu lisansaltı olan katılımcıların (M=3.03) diğıerlerine nazaran daha fazla ortalamaya sahip oldukları dikkati çekmektedir.

Tablo 6'daki bulgulara göre tarafsızlık boyutu ile eğitim durumu arasında anlamlı ve pozitif bir ilişki söz konusudur ($p < .05$).

Bu bulgulardan hareketle, birinci ve üçüncü boyutlara eğitim düzeyi lisansaltı seviyesinde olan katılımcıların eğilim göstermesi kendi içinde tutarlılık göstermektedir

²⁹ Özellikle din vurgusunun entegrasyon için olumsuz algılanmasına dair Almanya'dan bir örnek olarak bk. Faruk Fien, “Almanya'daki Türkler ve Entegrasyon veya Gettolaşma”, <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2013).

diyebiliriz. Zira farklı dinden insanlarla iletişimlerinde tarafsız bir tutum sergilemeleri, iletişim kurmada daha açık olmalarını beraberinde getirebilir. Aynı şekilde lisansüstü eğitim seviyesinde olan katılımcıların farklı dine mensup insanlarla iletişim kurarken kimlik/tafırgirlik boyutuna eğilim göstermeleri uzmanlaşmanın ve beliren yetişkinlik ile yetişkinlik dönemlerinde kimlik algısının daha net olmasının neticesi olarak düşü- nülebilir.³⁰

Tarafsızlık boyutu ile eğitim durumu arasında olumlu bir ilişkinin söz konusu ol- masını, eğitimin, karşı tarafı önyargısız biçimde dinlemeye ve anlamaya yönelik bilinç kazandırması bağlamında değerlendirebiliriz.

Sonuç olarak “Eğitim seviyesi ile dini çoğulculuğa karşı tutumun iletişime açıklık ve taraf- sızlık alt boyutlarına arasında negatif, kimlik vurgusu alt boyutu arasında pozitif ilişki vardır” alt hipotezimizin ve “Katılımcıların dini çoğulculuk algısına bağlı olarak ortaya çıkan “ileti- şime açık olma”, “kimlik vurgusu” ve “tarafsızlık” tutumları eğitim, cinsiyet, yaşadıkları ülke gibi değişkenlere göre farklılık göstermektedir” hipotezimizin tam olarak doğrulanmadığını ifade edebiliriz.

Tablo-7: Öznel Dindarlık Algısı

	N	%
Çok dindar	30	14,2
Dindar	150	71,1
Az dindar + dine ilgisiz	31	14,7
Toplam	211	100,0

Öznel dindarlık algısının dini çoğulculuk kavramına dair üç boyuta tesir edebi- leceğini düşünerek katılımcıların öznel dindarlık algılarına dair sorduğumuz soruya verilen cevapları daha önce belirtmiştik. Beş şıktan oluşan cevapların “Az Dindar, Dine İlgisiz” ve “Diğer” şeklinde oluşturduğumuz seçeneklerinin oranları teker teker ele alındığında anlamlı bir değerlendirmeye izin vermeyeceği için, birbirine yakın son üç seçeneği tek bir seçenek şeklinde birleştirerek analize tabi tuttuk. Buna göre öz- nel dindarlık algısını “çok dindar” olarak tanımlayan katılımcıların oranı %14,2 (30 kişi), “dindar olarak tanımlayanların oranı %71,1 (150 kişi), “az dindar/dine ilgisiz/ diğer” olarak tanımlayanların oranı ise %14,7 (31 kişi) olarak tespit edilmiştir (bk. Tablo-7). Bu verilere göre katılımcıların büyük bir oranı kendilerini “dindar” olarak tanımlamaktadırlar.

Söz konusu verilerden hareketle bağımsız değişken olarak öznel dindarlık algısını

³⁰ Yurtdışında yaşayan Türkler açısından eğitim unsurunun Türk kimliğinin ve kültürünün benimsen- mesinde olumsuz etkisinin bulunduğu dair Almanya örneğinden hareketle gerçekleştirilen bir başka çalışma için bk. Birsen Şahin, “Almanya’daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme”, <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/421.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2013)

iletişime açıklık, kimlik ve tarafsızlık boyutlarına etkisini analiz ettiğimizde ortaya çıkan veriler şu şekildedir:

Tablo-7a: Öznel Dindarlık Algısına Göre Dini Çoğulculuk Tutum Ölçeğinden Alınan Ortalamalar (ANOVA-Scheffe)

		N	M	SD	F	P
İletişime Açıklık	Çok dindar	30	2,7056	,62197	1,451	,237
	Dindar	150	2,7883	,67249		
	Az dindar / dine ilgisiz	31	2,9839	,74704		
	Toplam	211	2,8053	,67849		
Kimlik/ Tarafgirlik	Çok dindar	30	2,5944	,53190	1,156	,317
	Dindar	149	2,6812	,76767		
	Az dindar / dine ilgisiz / diğer	31	2,8710	,81956		
	Toplam	210	2,6968	,74777		
Tarafsızlık	Çok dindar	30	3,0194	,85424	8,682	,000
	Dindar	148	2,6605	,74447		
	Az dindar + dine ilgisiz	31	2,2097	,76129		
	Toplam	209	2,6451	,79099		

Tablo 7a'ya göre öz dindarlık algılarını “az dindar+dine ilgisiz” şeklinde ifade eden katılımcıların, “çok dindar” ve “dindar” olarak ifade edenlere göre farklı dine mensup kişilerle iletişime açık olma eğilimi daha fazla gözükmektedirler (M=2,98). Aynı durum ikinci boyut olan kimlik/tarafgirlik boyutunda da kendini göstermektedir (M=2,87) Bunun yanında üçüncü boyut olan tarafsızlık eğilimi ise kendilerini “çok dindar” olarak tanımlayan katılımcılarda diğerlerine oranla daha fazladır (M=3,01).

Yine Tablo 7a'ya göre tarafsızlık boyutu ile öznel dindarlık algısı arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişkinin bulunduğu ortaya çıkmaktadır ($p<.05$). Öznel dindarlık algısı ile tarafsızlık boyutu arasında olumlu bir ilişki söz konusudur. Buna göre öznel dindarlık algısı değer olarak arttıkça tarafsızlık eğiliminin de arttığı görülmektedir.

Tablonun ortaya koyduğu bulgular “Katılımcıların dini çoğulculuk algısı öznel dindarlık algılarıyla ilişkilidir” hipotezimizi doğrulamaktadır. Ancak ““Çok dindar” ve “dindar” olanların farklı dinden insanlarla iletişimlerinde tarafsız tutum gösterme eğilimleri az, kimlik vurgusunda bulunma eğilimleri fazladır” alt hipotezlerimiz doğrulanmamaktadır. Bunun temel sebeplerinden biri olarak dünyada artış gösterdiği belirtilen radikal dini eğilimlere karşı oluşan tepkilerin, özellikle yurtdışında farklı dine mensup insanlarla iletişimde bulunan kişilerin kendini ifade etme biçimlerini etkilemesi olarak düşünülebilir. Zira söz konusu durum kendilerini “çok dindar” olarak tanımlayanların diğerlerine nazaran iletişime daha kapalı olmalarını ve dolayısıyla hem kimlik vurgusunun azalmasını hem de tarafsız tutum eğilimlerinin kendilerinde açıkça ortaya çıkmasını daha anlamlı kılmaktadır.³¹

³¹ Burada radikal dini eğilimlerin “çok dindar” tanımıyla uyuştuğunu ifade etmediğimiz altını çizmek ye-

Araştırmamızda dini bir cemaate mensubiyetin dini çoğulculuk algısını etkileyeceği hipotezimize binaen katılımcılara herhangi bir cemaatle bağlarının bulunup bulunmadığını mensubiyetlerinin olup olmaması, mensubiyetleri olmasa da ilgilerinin olup olmadığı ve hem ilgilerinin hem de mensubiyetlerinin bulunmaması şıkları ile sorduk. Buna göre araştırmamıza katılanların %56,9'u (120 kişi) yani yarıdan fazlası herhangi bir dini cemaate mensubiyetlerinin bulunmadığını ifade etmiştir. Mensubiyetleri bulunan katılımcılar (%23,2 (49 kişi)) ile mensubiyetleri bulunmayıp bazı dini cemaatlere ilgisi bulunanların sayısı (%19,9 (42 kişi)) ise birbirine yakın orandadır. Her iki şıkkı bir arada düşündüğümüzde dini cemaatlerle bağı olan ve olmayan katılımcıların sayısının yarı yarıya bir oran arzettiği söylenebilir.

“Bir cemaate mensubiyet bireylerin dini çoğulculukla ilgili tutumlarına tesir etmekte midir?” sorusu araştırmada cevap aranan sorulardan biridir. Bu çerçevede “*Katılımcıların dini çoğulculuk algısı cemaate mensubiyet durumlarıyla ilişkilidir*” hipotezi öngörülmüştür. Bu amaçla ANOVA yapılmış ve elde edilen bulgular aşağıda tablo halinde sunulmuştur:

Tablo-8: Cemaat Mensubiyeti Durumuna Göre Dini Çoğulculuk Tutum Ölçeğinden Alınan Ortalamalar (ANOVA-Scheffe)

		N	M	SD	F	P
İletişime Açıklık	Evet	49	2,8435	,63411	1,063	,347
	İlgim var	42	2,9187	,56354		
	Hayır	120	2,7500	,72977		
	Toplam	211	2,8053	,67849		
Kimlik/ Taraflılık	Evet	49	2,8027	,79106	1,843	,161
	İlgim var	42	2,8175	,69533		
	Hayır	119	2,6106	,74196		
	Toplam	210	2,6968	,74777		
Taraflısızlık	Evet	48	2,6128	,73788	2,493	,085
	İlgim var	42	2,8849	,73551		
	Hayır	119	2,5735	,81975		
	Toplam	209	2,6451	,79099		

Tablo 8 incelendiğinde, her üç boyuta dini bir cemaate mensubiyeti olmayan fakat ilgisi bulunan katılımcıların diğerlerine nazaran daha fazla eğilim gösterdikleri dikkati çekmektedir. Buna göre iletişime açıklık boyutunda dini bir cemaate ilgisi olanlar ($M=2,91$), cemaat mensubiyeti bulunanlar ($M=2,84$) ile bulunmayanlara ($M=2,75$)

rinde olacaktır. İfade ettiğimiz, hatalı bir yaklaşım da olsa, zaman zaman dindarlığın radikal eğilimlerle paralel biçimde değerlendirilmesidir.

göre belirgin bir farkla öne çıkmaktadır. İlk iki şık bir arada düşünüldüğünde ise dini bir cemaate yakınlığın iletişime açıklık boyutunu dini bir cemaate bağlı olmama durumuna kıyasla anlamlı bir oranda etkilediği söylenebilir. Bu noktada cemaatlerin “tebliğ” anlayışlarının ve bu bağlamda dini çoğulculuk kavramına yaklaşımlarının, mensubu bulunan bireylere farklı dinden insanlarla iletişime girme teşviki verdiğini düşünmek mümkündür. Zira bu şekilde inandıkları dini anlatma misyonunu gerçekleştirme imkânı bulabileceklerdir.

Kimlik vurgusu veya taraftarlık tutumu da dini bir cemaate ilgisi olanlar ($M=2,81$) cemaat mensubiyeti bulunanlar ($M=2,80$) ile bulunmayanlara ($M=2,61$) kıyasla fazladır. Özellikle yine ilk iki cevap, anlam yakınlığı sebebiyle, beraber değerlendirildiğinde cemaat mensubiyetinin kimlik vurgusunu/taraftarlık tutumunu arttıran bir etken olduğu söylenebilir. Cemaat mensubiyetinin yapısında taraf olmanın bulunması, bu sonucu anlamlı kılmaktadır.

Yukarıdaki sonuçlara bakıldığında tarafsızlık boyutunda ortaya çıkan veriler ilgi çekicidir. Çünkü bu boyutta da dini bir cemaate ilgisi olanlar ($M=2,88$), cemaat mensubu olanlar ($M=2,61$) ile olmayanlara ($M=2,57$) nazaran daha önceki oranlardan da yüksek bir farkla öndedir. Yani dini bir cemaate ilgi duyanlar farklı dine mensup insanlarla iletişim esnasında dine bakışları itibarıyla daha tarafsız bir tutum da sergileyebilmektedirler. Bu boyutta cemaat mensubu olanlarla olmayanların tutumları oran itibarıyla birbirine daha yakın gözükmektedir. Tüm bu veriler bir arada düşünüldüğünde, birinci ve üçüncü grubun dini yargılarının ikinci gruba göre daha keskin olduğunu düşünmek mümkündür. Bunun temel nedenleri arasında ilk olarak yine taraf olmanın cemaate bağlılığın bir sonucu olmasını, ikinci olarak “ilgi duymanın” araştırma sürecini de beraberinde getirmesini sayabiliriz. Zira araştırma süreci yargıların şekillendiği bir süreçtir. Cemaat mensubiyeti bulunmayanların en az orana sahip olması ise, bazı cemaatlerin dini çoğulculuk kavramına sıcak bakmaları ve dolayısıyla mensuplarının tarafsız bir tutuma yakın durmalarıyla ilişkili olarak düşünülebilir.

Bulgulardan elde edilen sonuçlarla, “*Cemaate mensubiyet ile, dini çoğulcuğa karşı tutumun “iletişime açıklık” ve “tarafsız davranma” alt boyutları arasında negatif ilişki vardır*” alt hipotezimiz doğrulanmamakta, ancak “*Cemaate mensubiyet ile “kimlik vurgusu” arasında pozitif ilişki vardır*” alt hipotezimiz doğrulanmaktadır. Buna bağlı olarak dini çoğulculuk algısının cemaat mensubiyetiyle ilişkili olduğuna dair hipotezimizin de doğrulandığını ifade edebiliriz.

Sonuç:

Farklılıkların nasıl değerlendirmesi ve onlara karşı nasıl bir tutum geliştirilmesi gerektiği, neredeyse insanlık tarihi boyunca bir problem olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle din alanındaki farklılıklar üzerinden gerçekleştirilen savaşlar göz önüne alındığında, insanlığın bu konuda hayli acı tecrübelerle sahip olduğu bir gerçektir.

Söz konusu gerçekliğin bir sonucu olarak Batı'nın, farklılıklara dair geliştirilen "olumlu" bir yaklaşım olarak "dini çoğulculuk" kavramını geliştirdiği ve bu kavrama bilhassa son yıllarda büyük önem atfettiği görülmektedir. Bunun nedenleri arasında yine 70'lerden itibaren hızla artan göç olaylarının ve buna bağlı olarak artan göçmen sayısının nüfusa etkisinin önemli bir yeri vardır.

Peki, bu durum Batı'da yaşayan Türkler için ne ifade etmektedir?

Cevabı kısmen de olsa bulabilmek adına araştırmamızda yurtdışında yaşamaları hasebiyle farklı dini gruplarla bir arada bulunma tecrübesine sahip Türklerin dini çoğulculuk algılarını anlamaya çalıştık. Bunun için uyguladığımız anket ile, söz konusu algıya tesir eden farklı bağımsız değişkenleri (eğitim durumu, öznel dindarlık algısı, ülke, cinsiyet vb.) dikkate almaya gayret ettik. Hazırladığımız ve kullanılabilir olduğunu tespit ettiğimiz tutum ölçeği ile "iletişime açıklık" (farklı dine mensup insanlarla iletişim kurma eğilimi), "kimlik/tarafgirlik" (farklı dine mensup insanlarla iletişim kurma sürecinde kimliğe yapılan vurgu ve taraf olma eğilimi), ve "tarafsızlık" (farklı dine mensup insanlarla iletişim kurma sürecinde tarafsız davranma eğilimi) boyutları bağlamında katılımcıların dini çoğulculuk kavramına dair algılarını tespit etmeye çalıştık. Buna göre elde ettiğimiz bulguları kısaca şu şekilde değerlendirebiliriz:

- Dini çoğulculuk kavramına dair algıların oluşumunda kavramın felsefi ve teolojik bilgisine sahip olup olmama tamamen belirleyici değildir. Kavramla ilgili bilgisi olmayanlar arasında da kavramla ilgili algıya sahip olanların sayısı oldukça fazladır. Bu durum, bir konuda algı sahibi olmanın konuya dair bilgi sahibi olmakla paralel seyretmediğini ortaya koymaktadır.

- Dini çoğulculuk kavramı, her dinin hakikate giden birer yol olduğu görüşünden ziyade kimsenin kimsenin dinine karışmadığı bir anlayış olarak algılandığı, araştırmamızda çıkan önemli bir sonuçtur. Nitekim bu anlayışın bir yansıması olarak katılımcıların büyük çoğunluğu için dini çoğulculuk "dinini rahatça yaşayabilme"yi ifade etmektedir. Dolayısıyla dini çoğulculuk kavramı, yurtdışında farklı dini gruplarla bir arada barış içinde yaşayabilmenin bir yolu olarak "olumlu" biçimde algılanmaktadır. Bu durum din eğitimi politikaları açısından Batı'da yaşayan Türklerin çoğulcu politikalara destek verdiğini de göstermektedir. Ancak bu destek kavramın felsefi ve teolojik boyutundan ziyade, sosyal yansımasına yönelik olarak düşünülmelidir. Yani kavramın sosyal yönü teorik yönünden daha baskındır. Bunun nedenleri arasında bilhassa 60'lardan itibaren çoğulcu söylemlerin gerek akademik gerekse politik ve sosyal alanda destek bulması, medya gibi iletişim vasıtalarının da bu hususu desteklemesi önemli bir yer tutmaktadır.

- Araştırmamızda cinsiyet, eğitim durumu ve Avrupa veya Amerika'da yaşıyor olmanın dini çoğulculuk üzerinde belirgin bir tesirinin olmadığı ortaya çıkmıştır. Akademik, sosyal ve politik manada daha fazla ön plana çıkarıldığı Amerika'da yaşayan Türklerin, göçmen probleminin ve ırkçı tepkilerin son zamanlarda artış gösterdiği Avrupa'da yaşayan Türklere nazaran daha olumlu yaklaşmasını beklediğimiz kavram, ülke farkına dayalı bir algı meydana getirmemektedir. Bu sonucun elde edilmesinde Avrupa ve

Amerika'dan katılan katılımcıların sayısının eşit olmamasının etkili olabileceğini öncelikle dikkate almak gerekir. Ancak diğer taraftan, kavrama dair algının oluşmasında ülke faktörünün belirleyici rol oynamaması, barış içinde yaşayabilmenin bir yolu olarak genel bir kabul gördüğünü bize göstermektedir.

- Öznel dindarlık algısı dini çoğulculuk algısının oluşmasında etken bir unsur olarak dikkati çekmektedir. Bu hususta en dikkati çeken nokta, öznel dindarlık algısıyla dini çoğulculuk algısının tarafsız davranma boyutu arasında anlamlı bir ilişkinin ortaya çıkmasıdır. Buna göre kendilerini “çok dindar” olarak ifade eden katılımcıları farklı dine mensup insanlarla iletişimlerinde tarafsız davranma eğiliminde oldukları tespit edilmiştir. “Dindarlık” tanımının nasıl yapıldığı bu sonucun değerlendirilmesinde etkili olacak bir unsurdur. Ancak çalışmamız bu unsura dair bulgu elde etmeye yönelik olmadığı için mevcut bulguyu dini kimliğin bir taraf olarak belirgin bir biçimde vurgulanmasının “radikal” dini hareketlere karşı oluşan tepkiyi beraberinde getirebileceği ihtimaline binaen tarafsız davranma eğilimini arttırdığı şeklinde değerlendirebiliriz.

- Bazı cemaatlerin dini çoğulculuk kavramına olumlu bakış açıları nedeniyle bir değişken olarak çalışmamızda yer alan cemaat mensubiyeti, dini çoğulculuk algısı üzerinde kimlik vurgusunun artması boyutunda etkili bir unsur olarak dikkati çekmektedir. Bu noktada cemaat mensubiyetinin bireye kazandırdığı kimlik algısının kimlik vurgusunun artmasında etkili olduğu düşünülmelidir. İletişime açık olma ve tarafsız davranma boyutlarında ise cemaat mensubiyetinin olumsuz bir etkisinin söz konusu olmadığı ortaya çıkmıştır ki “tebliğ” anlayışının buna vesile olduğunu düşünmek mümkündür.

Yukarıdaki bulgulardan hareketle konuyla ilgili bazı hususların altını çizmenin faydalı olacağı kanaatindeyiz:

Öncelikle dini çoğulculuk kavramının, tüm dinleri eşit seviyede gören, hakikate giden birer yol olarak değerlendiren bir anlayışı ifade ettiğini dikkate aldığımızda “Allah katında hak dinin İslam”³² olduğunu vurgulayan bir dinin mensuplarının diğer dinleri de aynı seviyede görmeleri nasıl mümkün olacaktır? Bunun yanında kavramın teolojik ve felsefi anlamının dinleri ve dolayısıyla “doğru” ve “hakikat”i de izafi bir noktaya taşıdığını düşündüğümüzde İslam’ın bu konudaki net tavrı dini çoğulculuk kavramıyla nasıl bağdaşabilir? Bu husus özellikle inanç psikolojisi bağlamında bize göre sıkıntılı bir durumdur. Zira bir dine bağlanmanın ve inanmanın temelinde o dinin “doğru” ve “hakikate giden yol” olduğu inancı yatar. Bütün dinlerin hakikate giden birer yol olduğu kabul edildiğinde dinler arası fark nasıl ortaya konulacaktır? Bir başka ifadeyle farklı dinlere inanmanın gerekçesi ne olacaktır? Bireysel tecrübeden hareketle dini çoğulculuğun bu farkı vurgulamak gibi bir iddiası veya gayreti olmadığı ileri sürülebilir. Ancak dinin kimlik kazandırmadaki rolü düşünüldüğünde, Batı’da yaşayan Türklerin büyük çoğunluğunun mensup olduğu İslam özelinde, Müslüman kimliğinin bu bakış açısıyla belirsizleşmesi söz konusu olabilir kanaatindeyiz. Bu durum kişiliğin olumsuz etkilen-

32 Âli İmrân, 3/19.

mesine de sebebiyet verebilir. Çünkü ortak paydaları vurgulamak adına farklılıkların göz ardı edilmesi inanç sisteminin bütünüyle hayata geçirilmesini olumsuz yönde etkileyebilir.³³ Bu nedenle, Batı'da yaşayan Türklere yönelik din eğitimi müfredatlarında dini çoğulculuk kavramının teolojik ve felsefi anlamına yer verilmesini, kavrama dair bilgi azlığı dikkate alınarak, çoğulculuk politikalarının dini hayata doğru biçimde yansımaları bağlamında gerekli görmekteyiz. Dini çoğulculuk bir inanç sisteminin bazı beklentiler doğrultusunda nitelik değiştirmesine sebebiyet vermemelidir. Aksi halde kimlik ve dolayısıyla kişilik algılarının olumsuz manada etkilenmesi mümkündür. Nitekim öznel dindarlık algısının dini çoğulculuk algısında etkili olmaması bu açıdan bakıldığında ayrıca dikkat çekicidir.

Dini çoğulculukla ilgili algının oluşmasında bilginin çok fazla belirleyici olmamasına mukabil kavramın sosyal bütünleşme açısından önemli görülmesi ve bu sebeple hakkında olumlu bir algının ortaya çıkması, Batı'da yaşayan Türklerin dini çoğulculuğu bir arada yaşayabilmelerinin bir güvencesi olarak addetmeleri şeklinde düşünülebilir. Katılımcıların kavramla ilgili algılarının daha ziyade sosyal hayat içerisinde kendilerini rahatça ifade edebilme, sosyal bütünleşmenin sağlanabilmesi ve dinini rahatça yaşayabilme perspektiflerine dayanarak oluşması bahsettiğimiz güvence anlayışının bir yansıması olarak görmekteyiz. Nitekim ülke faktörünün algıda belirleyici olmamasını da bu bağlamda değerlendirmiştik. Dini çoğulculuğun bu yönüyle algılanmasına binaen müfredatlarda farklı dinlere ait bilgilerin yer almasının, bütünleşme sürecinde verilecek din eğitiminin yapıcı olması açısından gerekli olduğunu düşünmekteyiz. Zira sosyal bütünleşme ve bu süreçte kendini ifade edebilme, kişinin hem kendini hem de çevresini doğru biçimde tanımasıyla daha sağlıklı olacaktır ki din eğitiminin bu konudaki rolü çok önemlidir.

Son olarak, cemaatlerin verdikleri din eğitiminin kimlik vurgusu üzerindeki etkisi, verilen din eğitiminin niteliğinin önemi ve bütünleştirici olması bakımından ayrıca dikkate alınmalıdır.

Araştırmamız elbette konuyu bütün yönleriyle ele alabilmiş değildir. Ancak gerek tutum ölçeği gerekse konunun ele alınış çerçevesi itibarıyla bu konu ile ilgili yapılacak çalışmalar için bir başlangıç olarak kabul edilebilir. Bu nedenle Batı'da yaşayan Türklere yönelik din eğitimi politikaları açısından yukarıdaki sonuçların dikkate alınması, bu politikalar doğrultusunda gerçekleştirilecek faaliyetler için (müfredat, seminer gibi) yol gösterici olacaktır umudunu taşımaktayız.

³³ Türkiye'de Avrupa Birliği sürecine bağlı olarak bir müddet "Allah katında hak dinin İslam" olduğunu vurgulayan Âli İmrân suresinin 19. ayetinin okunmaması tecrübesi bu bağlamda dikkat çekicidir. Bkz. http://www.radikal.com.tr/politika/abnin_yasaklattigi_ayet_tekrar_hutbelerde-1072719 Diyanetin konu ile ilgili cevabı için bkz. <http://www.habervaktim.com/haber/215511/diyanetten-hutbe-aciklamasi.html>

Kaynakça

- Adnan Aslan, "Batı Perspektifinde Dini Çoğulculuk Meselesi", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 2, İstanbul 1998, ss. 143 - 163.
- "Dini Çoğulculuk Problemine Yeni Bir Yaklaşım", *İslam Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 4, İstanbul 2000, ss. 17-30.
- Banu Gürer, "İspanya'nın Eğitim Sistemi ve Din Eğitiminin Sistem İçerisindeki Yeri", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, Aralık 2008, Sayı:19, ss. 56 – 88.
- Birsen Şahin, "Almanya'daki Türk Göçmenlerin Sosyal Entegrasyonunun Kuşaklar Arası Karşılaştırması: Kültürleşme", Erişim: <http://yayinlar.yesevi.edu.tr/files/article/421.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2013)
- Cafer Sadık Yaran, "Jhon Hick'in Din Felsefesinde Dinsel Çoğulculuk", *İslam ve Öteki*, (Ed. Cafer Sadık Yaran), İstanbul 2001, ss. 141 - 151.
- Cemal Yıldırım, *Ansiklopedik Çağdaş Felsefe Sözlüğü*, İstanbul 2004.
- Encountering Religious Pluralism in School and Society: A Qualitative Study of Teenage Perspectives in Europe, Ed. Thorsten Knauth ve diğerleri, V:5, Münster 2008.
- Fatma Yılmaz, *Avrupa'da Irkçılık ve Yabancı Düşmanlığı: AB Politikalarının Etkin(siz)liği*, Ankara 2008.
- Gabriel Moran, "Religious Pluralism: A US and Roman Catholic View", *Religious Pluralism and Religious Education*, Ed. Norma H. Thompson, Alabama 1988, ss. 39-57.
- John Hick, *An Interpretation of Religion: Human Responses to the Transcendent*, London 1989.
- Disputed Questions in Theology and The Philosophy of Religion*, New Haven 1993.
- God And Universe of Faiths: Essays in the Philosophy of Religion*, London 1989.
- "A Pluralistic View", *More Than One Way? Four Views on Salvation in a Pluralistic World*, Ed. Dennis L. Okholm&Timothy R. Philips, Michigan 1995.
- "Theological Challenge of Religious Pluralism", *Christianity and Other Religions*, Ed. Jhon Hick&Brian Hebblethwaite, Oxford 2001, ss. 156 - 171.
- Jhon Hick, "The Possibility of Religious Pluralism: A Reply to Gavin d'Costa", *Religious Studies*, Vol. 33, No. 2, Jun., 1997, ss. 161-166.
- José Casanova, "Immigration and the New Religious Pluralism: A EU/US Comparison", (Basılı tebliğin yer aldığı kaynak: Conference on "The New Religious Pluralism and Democracy", Georgetown University, April 21-22, 2005) http://www.ipri.pt/eventos/pdf/Paper_CasANOVA.pdf (Erişim Tarihi: 10.11.2013)
- Monzer Mansour, Is Jhon Hick's Theory of Religious Pluralism Philosophically Tenable?, Erişim: http://athenaum.libs.uga.edu/bitstream/handle/10724/9768/mansour_monzer_j_200705_ma.pdf?sequence=1 (Erişim Tarihi: 27.09.2013)
- Mustafa Köylü, "Dini Çoğulculuk ve Din Eğitimi", *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, Ed. Mustafa Köylü, İstanbul 2012, ss. 47-80.
- Nermin Abadan Unat-Ahmet N. Yücekök, "Religious Pluralism in Turkey,Erişim:<http://>

- www.politics.ankara.edu.tr/dergi/tybook/10/Nermin_Abadan_Ahmet_Yucekok.pdf
(Erişim Tarihi: 10.10.2013)
- Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, Çev. Erol Güngör, Tur Yayınları: İstanbul 1981.
- Recep Kaymakcan, “Din Eğitiminde Çoğulculuk ve Yapılandırmacılık”, *Din Eğitiminde Çağdaş Konular*, Ed. Mustafa Köylü, İstanbul 2012, ss. 81-103.
- Ruhattin Yazoğlu, “John Hick’in Dini Çoğulculuğunun Arka Planı”, *Dini Çoğulculuk*, Der. Ruhattin Yazoğlu & Hüsnü Akdeniz, İstanbul 2006.
- Osman Zümrüt, “Avrupa’da Din Öğretimi ve Yeni Açılımlar”, Erişim: http://dergi.ilahiyat.omu.edu.tr/Makaleler/369031808_20062201071.pdf, (Erişim Tarihi: 12.11.2013)
- Özcan Güngör, “Amerika’da Türkler ve Türklerin Dini Kurumsallaşmaları Açısından Camiler”, *Ekev Akademi Dergisi*, C. 25, S. 47, Erzurum 2011, ss. 85 - 101.
- Wilfred Cantwell Smith, *Question of Religious Truth*, London 1967.
- “The Christian in a Religiously Plural World”, *Christianity and Other Religions*, Ed. Jhon Hick&Brian Hebblethwaite, Oxford 2001, ss. 44-58.
- William James, “A Pluralistic Universe”, *Writings 1902-1010*, New York 1987.
- Yümni Sezen, *Dinlerarası Diyalog İhaneti*, İstanbul 2006.
- Faruk Fien, “Almanya’daki Türkler ve Entegrasyon veya Gettolaşma”, Erişim: <http://www.konrad.org.tr/Medya%20Mercek/13faruk.pdf> (Erişim Tarihi: 08.11.2013)
- İlhan Kaya, “Avrupalı Türkler: Misafir İşçilikten Avrupa Vatandaşlığına”, Erişim: <http://www.dicle.edu.tr/a/ilhankaya/Document/DCD%2019-Avrupalı%20Turkler.pdf>
(Erişim Tarihi: 23.02.2014)
- <http://www.mfa.gov.tr/the-expatriate-turkish-citizens.en.mfa> (10.05.2012)
- http://www.radikal.com.tr/politika/abnin_yasaklattigi_ayet_tekrar_hutbelerde-1072719
(Erişim Tarihi: 08.11.2013)
- <http://www.habervaktim.com/haber/215511/diyanetten-hutbe-aciklamasi.html> (Erişim Tarihi: 08.11.2013)